

teljesen megváltoztatott tartalommal, egészen más funkcióval. (Ez egyébként minden korszakban így történt, egészen maig.)

Mezey László kitűnő könyvének egyik nagy értéke éppen az, hogy vitára ösztönzi olvasóját. Túl a benne összegyűjtött hatalmas és gazdag tudományos értékű anyagon, éppen ezzel válik a még ezután elkészítendő középkori magyar művelődéstörténet egyik alapvető bázisává.

Es amiatt, amelyről a szerző a bevezetésben így ír: könyvében bemutatta „a középkori európai civilizáció különböző megvalósulásait”, azokat, „amelyek a hazai literatura leglényegesebb összetevőit szolgáltatták. Az ő jobban és biztosabban megismerhető egészük segítségével kísérte meg azután a hazai törekvéseket értelmezni, deák műveltségünk tartalmának megismeréséhez közelebb jutni, és így az egykori Magyarország népeinek még közös irodalmát is – fő vonásaiban legalább – rekonstruálni: Hungariát Európa segítségével jobban megérteni.”

Mészáros István

DÉNES MAGDA: JOHANN FRIEDRICH HERBART PEDAGÓGIÁJA

Budapest, 1979. Tankönyvkiadó. 178 oldal

Egyetemes Neveléstörténet 40. szám

Az Egyetemes Neveléstörténet sorozat új számának megjelenését kétszeres érdeklődés előzte meg. Az immár több évtizede megindult sorozat nehezen válik teljessé, így az olvasók örömmel nyugtázzák minden újabb füzetét. Különösen áll ez az olyan kötet esetében, mint amilyen a Dénes Magdáé, aki az utoljára sok évtizeddel ezelőtt megjelent Herbart-tanulmányok után végre arra vállalkozott, hogy teljes és korszerű képét nyújtsa Herbart rendszerének.

A régebbi ilyenirányú kísérletek sorából a kötet végén közölt bibliográfia is közli a magyarországi herbartianus iskola egyik korai képviselőjének, a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium gyakorló iskolájában működő *Gockler* Lajosnak nevét, aki folyóiratcikkének keretei közt foglalkozott Herbarttal az 1910-es években. Az irodalomjegyzék még két magyar nyelvű Herbartról szóló művet említ, egy 20-as években megjelent pécsi kiadványt a matematikai oktatásnak Herbart pedagógiájában betöltött szerepéről, illetőleg egy újabb évtized múlva Finácsy Ernő ismert neveléseméleti összefoglalását a XIX. század nevelési elméleteiről.

Bár a magyar nyelvű irodalom közlése – ahogy erre később utalunk – távolról sem teljes, kétségtelen, hogy újabban nem jelent meg átfogó értékelés Herbartról. Marxista megközelítéssel magyar nyelven több szerző csak érintette a témát részben didaktikai tárgyú művében, részben a német mester tanait országunkban korszerűen átplántáló Kármán Mór pedagógiájának ismertetése kapcsán.

Ilyen körülmények között nemcsak a feldolgozás módszerének és a neveléstörténeti irodalmunkban példát adó, a szerzőtől közismert filológiai pontosság miatt illeti elismerés Dénes Magdát, hanem önmagáért a vállalkozás miatt is. Hiányt pótló, régóta várt írással gazdagodott egyetemes neveléstörténeti irodalmunk, hiszen az elmúlt évtizedben nemcsak a didaktikai elmélet és Kármán Mór helyének kijelölése kapcsán kellett állást foglalnunk a herbartizmust illetően, hanem iskoláink gyakorlati oktató-nevelő munkájának megítélésében is szembekerültünk azzal a kérdéssel, mennyiben találhatók abban ma is a múlt század neveléseméletét és gyakorlatát – mondjuk ki bátran – legmélyebben befolyásoló herbarti irányzat hatásai.

Ha Dénes Magda könyve az kérdésre nem is ad „egyenest” választ, hasznos tájékoztatást és biztos eligazítást nyújt a herbarti irányzatról. Teszi ezt annál megnyugtatóbban, mivel a német mester pedagógiáját széleskörű, a filozófiát, a pszichológiát és az etikát is felölelő rendszerben mutatja be.

A kötet első fejezete végigkíséri Herbart életútját, kiemelve érdeklődési köréből a pedagógiai műveiben később nyomot hagyó jellemzőket (pl. hajlamát a természettudományos egzaktságra, Kant és Fichte hatását, de egyben az utóbbi szubjektív idealizmusával szemben az önálló útkeresés vágyát stb.). A Jénában folytatott egyetemi tanulmányok után a Svájcban magánnevelőként eltöltött években különösen jól mutatkozott meg későbbi elméleti fejtegetéseinek két jellemzője, a nevelő oktatás gondolata és a pusztán a külső rendre szoktató fegyelmezés helyett a sokoldalú érdeklődés jelentőségének kidomborítása. Jól párosult nevelői gyakorlatában a gyermek iránt érzett szeretet a törek-

véssel, hogy a gyermeket a tanulás során erőfeszítésre kell készíteni. Svájci tartózkodásának kiemelkedő eseménye Pestalozzi burgdorfi iskolájának meglátogatása. Az itt szerzett tapasztalataiból és benyomásaiból kitűnik rokonszenve a nép felemelését szolgáló törekvésekkel, noha ezeket – ahogy szerző megállapítja – csak pedagógiai vonatkozásban ismerte el helyesnek. Herbart életének legtermékenyebb éveit a köznapszegek, majd a göttingi egyetemen töltötte, ahol főművei (az 1806-ban kiadott *Allgemeine Pädagogik aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet* és az ezt majd három évtized múlva követő *Umriss pädagogischer Vorlesungen*) születtek.

Herbart filozófiai elmékedéseiből – helyesen – főleg azt elemzi a szerző, ami pedagógiájának megértéséhez szükséges, tehát az asszociációs lélektan alapját képező, az ismeretelméleti fenomenalizmussal és a metafizikai idealizmussal együttjáró, az oszthatatlan és önmagukban állandó változóan létező ún. *realék* elméletét. Jól érzékelhető a különbség Herbart és Kant metafizikája között, noha előző idealizmusához sem fér kétség, hiszen a realék szellemi természete és az anyagi világ másodlagosága mellett foglal állást, miközben ismeretelmélete realisabb vonásokat is tükröz.

Noha Herbart több pontban nem ért egyet Kanttal, etikája kifejezetten kantianus jellegű. Pszichológiájára rányomja bélyegét az a nézet, hogy az én a képzetek kapcsolódásának központja – és így a képzetek terméke. Mindenféle lelki megnyilvánulás a képzetalkotásra vezethető vissza. A képzet mozgása során áll elő a reprodukció folyamata és az ezzel ellentétes appercepció. Ez utóbbi mindenféle szellemi tevékenységnek, így a tanulásnak is döntő tényezője. E mechanikus asszociációs lélektan tanulságai szerint lelki életünk egyedül valóságos elemei a képzetek, amelyek változatai a különböző lelki jelenségek.

Rendkívül tanulságosak a tanulmány azon megállapításai, amelyek igazolják Herbart pszichológiájában annak spekulatív filozófiai jellegén túl az egzakt természettudományi módszerek jelenlétét, sőt a modern nyelvpszichológia kiindulópontját. Újszerűen mutatja be Dénes Magda azokat az elemeket, amelyek a pszichoanalízissel hozzák kapcsolatba Herbartot, nyitva hagyva a kérdést, hogy a két irányzat találkozására mögött tényleges hatás vagy pusztán bizonyos gondolatok megegyezése rejlik-e.

A gyakorlati filozófiától (az etikától) és a pszichológiától függő pedagógiának tudományos rangra emeléséért Herbart igen sokat tett. Vallotta, hogy csakis az elvi kiindulás, a tudományos felkészültség adhat útbaigazítást a nevelés gyakorlati számára. Meg van Herbart győződve a nevelés lehetőségéről, noha óvakodik hatalmának túlbecülésétől. Felismeri ugyanis a gyermek egyéniségének és több külső körülménynek a hatását és jelentőségét. A nevelés szükségét indokolja az is, hogy segítségével nyeri el az ember igazi formáját. A nevelői tevékenység azonban nem hasonlítható a kertészhöz, hiszen a gyermek éppen azt dolgozza fel, amit a környezet – és így a nevelés – nyújt számára, szemben a növényekkel, amelyek eskirájában a fejlődés minden lehetősége eleve adva van.

A nevelés célja az erkölcsiség jellemzők kialakítása (Charakterstärke der Sittlichkeit). Két mozzanata közül az egyik a helyes belátás kialakítása, a másik az akarat megszilárdítása. Előző az oktatással, utóbbi a vezetéssel érhető el. Az általános pedagógia harmadik, az előzőeket logikailag megelőző fogalmát, a kormányzást a szerző külön tárgyalja, helyére téve azt a nevelés egész folyamatának értelmezésében. Bár nem tagadható az ennek során megmutató ridegség, szerző állást foglal amellett, hogy Herbart pedagógiájának központi problémáját nem ez, hanem a nevelő oktatás képezi. Az elsődleges lelki jelenségeknek tekintett képzeteknek a megmunkálásával foglalkozó oktatás a nevelés legfőbb eszköze és mint ilyen nemcsak a pusztá ismeretközlést tűzi ki feladatául, hanem az erkölcsi belátás fejlesztését is.

Az oktatás tartalmilag egyaránt magában foglalja a természet világra és az emberi világra vonatkozó tárgyakat. Előbbiekénél a tapasztalásra épülő megismerés, utóbbiaknál az érintkezésből eredő részvét a lényeges. A tananyag tartalmának megszabásában éppúgy a neohumanizmus eszményei kísérik Herbartot, mint a műveltség fogalmának körülírásában és értelmezésében is. Nagy szerepet tulajdonít így a klasszikus tanulmányoknak, de a matematika és a természettudományok fontosságának elismerése is igazolja tantervelméletének haladó jellegét.

Kiemelkedő helyet foglal el Herbart didaktikájában az érdeklődés, amelyen keresztül vezet az út az erkölcsi belátáshoz. Az érdeklődés azonban nemcsak az eszköze a tudás megszerzésének, a tanulásnak, hanem eredménye is, és mint ilyen a szellem eleven öntevékenységeként élete végéig kíséri az embert.

A herbarti tanok átvétele során a több követője által túlhangsúlyozott és a formalizmusig eltorzított fokozatelmélet eredetileg a szellemi élet alapritmusát kívánta kifejezni. Amikor ezzel – és egyebekkel – kapcsolatban Dénes Magda a Herbart mellett és ellen szóló érveket összegezi, alapjában

nemcsak azt mérlegeli, hogy mit jelentett Herbart saját korában, mennyiben szolgálta a fejlődést, hanem azt is, hogy milyen szerepet játszik a mai pedagógia életében. A nyugati országokban észlelhető Herbart-reneszánsz eredményeinek ismeretében állapítja meg Herbart érdemeit és hibáit. Kiemeli előzők közt, hogy rendszeres és autonóm tudománnyá tette a pedagógiát, amelynek tételeit a nevelés céljában megfogalmazott centrális eszméből vezette le.

Nem vitatva Comenius érdemeit, a szerző azzal is indokolja Herbart korszakalkotó jelentőségét, hogy felismerte a tudományos pszichológiai és etikai megalapozás szükségét, és ezek alapján alkotta meg az első tudományos pedagógiai rendszert. Pedagógiájának gyengéi közt elsősorban annak individualisztikus irányát, a kormányzás kapcsán annak ridegségét, a testi nevelés említésen kívül hagyását, valamint azt jelöli meg a szerző, hogy éles határt vont az általános képzés és a szakképzés között.

Önálló fejezetben foglalkozik a tanulmány a Herbart követőkkel, Zillerrel és Reinnal. Itt az a szerző törekvése, hogy az előzőkhez hasonló mélyreható elemzés helyett megvilágítsa, nem Herbartnak tulajdonítható az oktató munka megmerevítése, hiszen ő csak annak tudatos, cél- és tervszerű alakítására törekedett.

Sajnálatos, hogy a magyarországi herbartizmusra, így Kármán tevékenységére még utalás sem történik a szövegben, noha részben kárpótol ezért, hogy a rendkívül gondosan összeállított, az eredeti forráskiadványokat és a Herbart-irodalmat egyaránt felölelő „Irodalom” felsorol Herbart hazai visszhangjára utaló műveket is. Még teljesebb lett volna örömrünk, ha az Irodalom utalt volna a régebben magyar nyelven megjelent Herbart irodalomra. Ilyen tanulmányokat szép számban közölnek a korabeli folyóiratok (Magyar Tanügy, Magyar Paedagogia, Néptanoda stb.). A téma népszerűségére – és az irányzat elterjedtségére – utal a szerzők széles köre, akik közül nem kapott a bibliográfiában említést például Bánóczy József, Fináczy Ernő, Hajdú János, Kelemen Ignác, Krausz Sándor, Schneller István, Schön József, Weszely Ödön. A bibliográfiába kíváncszott volna Waldapfel János összeállítása a magyar nyelvű Herbart-irodalomról (Magyar Paedagogia, 1896. V. évf. 506–512), valamint Fináczy önálló műve (Herbart élete és pedagógiája. Bp. 1932.).

Nem valószínű, hogy a szerző jámbor óhaja teljesülni fog: nem fogják ezután sem többen olvasni Herbartot, mint ahányan bírálják. Az újabb Herbart kutatásokra is támaszkodó mostani kiadvány azonban bizonyosan elősegíti, hogy a hozzátapadó előítéletektől megtisztuljon Herbart képe, és tárgyilagos szemlélet alakuljon ki a hazai nevelés elméletét és gyakorlatát is oly nagyban befolyásoló német elméledőről.

Felkai László

ALBERTO MELO, ANA BENAVENTE: EXPÉRIENCES D'ÉDUCATION POPULAIRE EN PORTUGAL 1974–76.

A portugál népoktatás eseményei 1974–76-ban

Párizs, 1978. UNESCO. 47 oldal

Études et Documents d'Éducation. 29. sz.

A címből és a könyv adataiból látható: a portugál forradalom első köznevelési és közművelődési erőfeszítéseiről van szó. A kiadás gazdája, az UNESCO pedig a feladat nemzetközi segítségét jelzi.

Nagyon súlyos volt az örökölt elmaradás, súlyosabb, mint nálunk 1945-ben. A köztársaság annakidején hat osztályos elemi iskola elvégzésére kötelezte a tanulókat, ezt a Salazar-kormányzat négy, majd három éves oktatásra csökkentette, azután pedig mindenféle oktatást megszüntetett azokon a településeken, amelyekben nem volt legalább 45 tanuló. Sok faluba tanító helyett képzés nélküli tanembert (a francia fordításban: *régent*) küldtek. Így államilag szervezték az írástudatlanságot. Az ország viszonylag legfejlettebb körzetében, a fővárosban, az analfabéták aránya megközelítette a 20 százalékot. A nagybirtok uralta mezőgazdasági vidéken a 40 százalékot is elérte. A lakosság ennél jóval nagyobb hányada nem járt iskolába. A könyvből nem tudjuk meg, hogy a 10–20%-nyi különbség miként magyarázható, t. i. az iskolába nem járók hol, hogyan tanultak meg olvasni.

Az ötvenes években a kormány nem kerülhette el az oktatási reformot, az elemi oktatás javítását és kiterjesztését. Ezt követelte az ipar és a vendégmunkások kiáramlása miatt a külföld is. A politikai